

Balogh Lajos

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Az írott, hangzó és képi sajtóban is időről időre szóba kerül a *j* és az *ly* betűk használatának kérdése, nehézségei, illetve az is el szokott hangzani, hogy sajnos nincs használható szabály, amely segíthetne annak eldöntésében, mikor melyik betű alkalmazandó írásban.

Az említett közlések, műsorok általában tanulságos szempontokat taglalnak, például a nyelvi hagyománytiszteletet, de sajnos többnyire nem mutatnak föl jól használható gyakor-

lati tanácsot a magyar nyelvten hazai és külföldi tanulóinak arról, hogy mikor melyik betűt kell alkalmazni írásban a *j* hangot tartalmazó magyar szavakban.

Emlékezetemben viszont él egy – ha nem is mindenható, de a semminél mindenképpen sokkal többet érő, használható – lehetőség, amelyet a hetvenes évek első felében általános iskolai nyelvtanárunktól hallhattam osztálytársaimmal együtt. Jelesül: segítség lehet az, hogy ha a *j* hang helyébe egy *l* (ejtsd: *el*) hangot behelyettesítve a szó (amolyan tájszólasosan, de) érthető marad, akkor *ly*, ha értelme változik vagy értelmét veszti, akkor marad a *j* betű.

Lássunk néhány példát az alábbi táblázatban! Talán nem baj, ha ezeket hivatásom okán az állat- és növénynevek köréből veszem:

ÁLLATOK	ÉRTELME MARAD	ÉRTELME VÁLTOZIK	NÖVÉNYEK	ÉRTELME MARAD	ÉRTELME VÁLTOZIK
bagoly	bagol		csormolya	csormola	
bivaly	bival		galaj		galal
borjú		borlú	görvélyfű	görvélfű	
fajd		fald	gurgolya	gurgola	
fogoly	fogol		hajnalka		halnalka
fűj		fűrl	ibolya	ibola	
gólya	góla		jegenye		legenye
harkály	harkál		juhar		luhar
héja		héla	kajszi		kalszi
juh		luh	konkoly	konkol	
karvaly	karval		mályva	málva	
keselyű	keselű		naspolya	naspola	
majom		malom	nefelejcs		nefeelcs
métely	métel		pajzsika		palzsika
nadály	nadál		paraj		paral
ölyv	ölv		paszuly	paszul	
papagáj		papagál	perje		perle
pulyka	pulka		sulyom	sulom	
seregély	seregél		tátorján		tátorlán
sirály	sirál		tömjén		tömlén
sólyom	sólom		tönköly	tönköl	
varjú		varlú	turbolya	turbola	

Vélelmezem még, hogy a tájszólasokat, tehát a nyelv régi jellegeit még beszédében hordó vidéki ember fogékonyabb e megkülönböztetés meghallására, jobb füle van rá, mint a tájszólasát vesztett, „csak” irodalmi nyelvű (fő)városinak.

Laikusként az is fölmerül bennem: lehet, hogy *ly*-os szavaink jó részében a *j* hang eredetileg *l* (*el*) volt?

Szerintem a fönt említett – „*l* hang-behelyettesítő” – módszer vizsgálata, statisztikai elemzése megérne akár egyetemi/főiskolai magyar szakos hallgató(k)nak is kiadható feladatot.

HOZZÁSZÓLÁS

Berényi Mihály

Hetven évvel ezelőtti gimnáziumi tanárunk hasonló módon segítette az *ly* okozta íráshibák elkerülését. Fővárosi értelmiségiként kifejezte kétségeit is. Lehet, hogy itt, Pesten már valóban nem érezzük, hogy a bagol az bagoly, de a borlú nem borjú? Balogh Lajos nagyszerű táblázatából kitűnt: ha *ly*-t helyettesített *l*-lel, akkor megmaradt a szó értelme, ha *j*-t cserélt *l*-re, akkor nem. Pesti fülű környezetem ezeket a vál-

tozásokat nem mindig érezte. Mindenesetre én sajnálnám, ha kiírtanánk nyelvünkéből az *ly*-t, ha a fojóparton sirájok keresnek a fészkelőhejüket...

Makra Júlia

Tapasztalatom szerint a *j* és az *ly* helyes használata szinte észrevétlenül elsajátítható, amennyiben a gyermek – attól kezdve, hogy megtanult olvasni! – rendszeresen olvas könyvet. Így egyszerűen hozzászokik a leírt szavak képéhez. Ebben persze nagy a szülők felelőssége (pl. példamutató). De találkoztam már olyan általános iskolai gyakorlattal is, hogy a gyerekekkel rendszeresen és sokszor leírták a begyakorlandó szavakat, így azok írásképe rögzült.

Fancsali Attila

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Számomra érdekes problémával szembesültem a minap. Olvastam, hogy az influenza elleni vakcinát felveszik. Nekem ez egy picit gyanús. Az orvos felveszi az asztalról, beadja. A páciens kéri, igényli, megkapja. Melyik a helyesebb (helyes) változat?

VÁLASZOK

Ludányi Zsófia

A köznyelvi norma felől nézve valóban szokatlan a *felveszi a vakcinát* alakulat. A Magyar Nemzeti Szövegtár (corpus.nyud.hu/mnsz) egyetlenegy találatot ad rá, azt sem a tudományos, hanem a beszélt nyelvi stílusrétegből. Ez nem azt jelenti, hogy „helytelen”, csupán annyit, hogy a köznyelvben ritka, kevésbé szokásos nyelvi forma.

Hogy az orvosi szaknyelvben ez mennyire számít bevett formának, azt csak az orvosi szakma képviselői tudják megmondani.

Levelét és a válaszomat egyúttal küldöm Bősze Péter professzor úrnak, az orvosi nyelvhelyességi kötet szerzőjének azzal a tiszteletteljes kéréssel, hogy szíveskedjék ismertetni az orvosi szaknyelvi álláspontot.

Berényi Mihály

Kétségtelen: a kifejezés szokatlan és nem elterjedt, de a világhálón megtalálható („vannak, akik felveszik a vakcinát, és vannak a magyarok”, „azok, akik felveszik a vakcinát”). Jóval gyakoribb a hasonló szerkezetű kifejezés: *felveszik az oltást* („az iskolaorvosnál vagy a saját körzeti orvosuknál felveszik az oltást”, „sokan évről évre felveszik az oltást”). A hirtelenjében talált legkorábbi idézet: „Ők bemennek az orvoshoz és ingyen felveszik az oltást” – mondta a tisztí főorvos (dr. Falus Ferenc, országos tisztí főorvos; 2007. dec. 11.).

A Vajdaságban – a példák szerint – kimondottan gyakori lehet ez a kifejezés.

„Azt javasoljuk mindenkinek, aki fel szeretné venni az influenza elleni védőoltást, hogy kora ősszel jöjjön.” (Dr. Maja Stojanović, vajdasági orvos)

„Hatvannyolc éves vagyok. Öt éve veszem fel a védőoltást. Mindenkinek azt ajánlom, hogy vegye fel a védőoltást, és ne féljen tőle. A férjemet is rábeszéltem. Ő már harmadik éve veszi fel a védőoltást. Előtte mindig elkapta az influenzát, azóta, hogy ő is felveszi a védőoltást, nincs semmi problémája” – mondta Boros Matilka. Boros Matilka egyike azoknak, akik az I. számú rendelésben felvették a védőoltást. (*Magyar Szó*, Vajdaság, 2018. okt. 22.)

Néhány további, itthoni példa:

„...a kisgyermek közelében élők biztosíthatnak közvetett védelmet a babának azzal, hogy saját maguk felveszik az oltást, így előzve meg fertőzést.” (*Kosár Online*, 2012. nov. 8.) „Esetükben gyakorlatilag a saját jogkövető magatartásukra van bízva, hogy felveszik-e az oltásokat vagy sem.” (Nebáncsvirág Egyesület, 2017. aug. 5.)

Ahogy első királyunk felvette a keresztséget, mást is felvehetünk. Az utolsó kenetet is felvesszük. A „felveszi a vakcinát, oltást, védőoltást” kifejezés nem gyakori, de terjedőben van. Orvosok, intézmények, magánemberek (határon túl is) egyaránt használják. Jelenleg a legtöbb orvos azt javasolja a hozzá fordulónak, hogy „Oltassa be magát!” Aki elfogadja az orvos ajánlatát, így büszkélkedik: „Én már beoltattam magam!”

Kiegészítés (*Bősze Péter*)

A „felveszi az oltást” kifejezés nekem szokatlan; divatkifejezésnek gondolom. Betegeimtől azt kérdezem: Beoltatta magát? Ám mondjuk azt is, hogy „nem kérte a védőoltást”, „javasolom a HPV-védőoltást”, „a kislányát feltétlen oltassa be” stb.

SZERKESZTŐSÉGI MEGJEGYZÉS

A *Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató* megjelenése óta sok olvasótól kapunk helyesírási kérdéseket. Némelyektől csak egyet-egyét. A leveleket egyenként közreadni szükségtelen és helyfoglaló lenne, ezért az ilyen kérdéseket összegezve, *Helyesírási kérdések* címszó alatt válaszoljuk meg, a küldők nevének feltüntetése nélkül. A válaszok az útmutató szerinti. Azokra a kérdésekre, amelyeket a könyv nem tárgyal, egyeztetés után adjuk a választ, mindenkor a kérdéssel társítva.

HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK

Hogyan kell írni?

Válaszok: *Bősze Péter*

- Poratka Der p1 és Der p2 – jó így?

Földimogyoró – *Arachis hypogaea* allergénjei = Ara h1, Ara h2 stb.

Mezei komócsin – *Phleum pratense* allergénjei = így Phl p1 helyett Phlp1 kéne?

A kérdésekben allergiát okozó molekulákról van szó. Nevüket a molekulát előállító növényeknek, állatoknak a Linné-féle kettős nevük szóösszevonás-szerű csonkításából kapták (*Arachis hypogaea* – Ara h). Az orvosi nyelvi szóösszevonások szaknyelvi betűszószerűek, ezért leginkább nagybetűvel írjuk; a kettős név tükröztetésére a fajnevet kisbetűvel (ARAh). A tartozékszámot egybeírjuk (ARAh1). Tehát: *poratka-DERp1 és poratka-DERp2; ARAh1, ARAh2*.

Phl p7 és Phl p12 sIgE emelkedett? Kell-e kötőjel az 'sIgE' elé? (Phlp12-sIgE, jó így?) Itt az 's' tudomásom szerint a specifikus rövidítése.

Kell a kötőjel, mert jelöletlen birtokos viszony: a PHLp7-nek az ellenanyaga (sIgE). Tehát: *PHLp7-sIgE*.

A Phl p5 major komponens kifejezésben kell-e kötőjel?

A Der p1 és Der p3 szenzitizáció kifejezésben kell-e kötőjel a szenzitizáció szó elé? A Derp1- és Derp3-szenzitizáció jó? A Gal d1 allergia kifejezésben kell-e kötőjelet használni? Gald1-allergia, jó így? A földimogyoró-Arah8-fehérje kifejezés így jó?

A PHLp5-komponens szóösszetétel. Az utótagra vonatkozó jelzőt kap, ezért az egész felbomlik, mindent különírunk. Tehát: *PHLp5 major komponens*. A *DERp3-szenzitizáció* kötőjeles, mert jelentéssűrítő összetétel. Természetesen a magyar megfelelők javasoltak: *PHLp5 fő összetevő, DERp3-érzékenyítés*. A GALd1-allergia szintén jelöletlen birtokos (*GALd1-allergia*). Az *ARAh8 fehérje* különírva (*ARAh8 fehérje*), mert nem az *ARAh8*-nak a fehérjéje, hanem a fehérjének *ARAh8* a neve.

- Az *irritabilis bél szindróma* kifejezés esetében miért nem alkalmazható a mozgószabály/jelzőegybeírási szabály, hiszen az ennek eredményeképpen létrejövő szó nem értelmezhetetlenül hosszú (*irritabilisbél-szindróma*)? Hasonló: *kontaminált vékonybél szindróma* – *kontamináltvékonybél-szindróma*?

A helyesírás szabálya szerint természetesen alkalmazható a szabály, de a szakirodalom nem használja. A szindróma utófőnév elhagyása egyszerűsítene a helyzetet. Ezzel kapcsolatban következtelnek a nevezetek. Nincs *szindróma* utófőnév: krónikus intestinalis ischaemia, akut mesenterialis ischaemia, megacolon, elsődleges megacolon, diverticulosis, globus... Van *szindróma* utófőnév: intestinalis pseudoobstructio szindróma, rövidbél-szindróma... Előfordul kétféleképpen használt: pepticus fekély, pepticus fekélybetegség. Az irritabilis bél szindróma magyar neve lehet: *béltúlérzékenység**; ez ugyanolyan jól használható, mint például a *torokgombóc (globus)* – *szükségtelen a betegség/tünetcsoport névjárléké hozzáátétele*. A betegségnevek magyarítása szakmai kérdés, túllép kereteinken.

- Érdekes/lehetséges az alábbi vizsgálatok elnevezéseit magyarosan írni olyan szakszövegben, amely szakembereknek szól? Külön kell-e írni az elnevezések részeit?

Példák:

endoszkópos retrográd cholangio pancreatographia (ERCP)

Nincs magyar neve. A *cholangiopancreatographia* szóösszetétel. Az endoszkópos jelentését kifejezheti a műszeres; ez szakmai egyeztetést kíván. Az endoszkópos retrográd írható vesszővel és vessző nélkül, az értelmezése szerint. Ha van retrográd cholangiopancreatographia, amely végezhető endoszkóppal vagy pl. CT-vel, akkor nem kell vessző. Lehet: *műszeres visszaáramlásos epehasnyálmirigy vizsgálat*. Az ilyen hosszú nevezeteknél érdemes megtartani a betűszót, feloldva a nemzetközi névvel: *ERCP (endoscopic retrograde cholangiopancreatography)*.

endoszkópos sphincterotomia

belsőtükrözéses záróizom-átvágás

laparoszkópos cholecystectomy

hastükrözéses epehólyag-eltávolítás

vékonybél videokapszula endoszkópia

videókapszulás vékonybélvizsgálat*

H2 kilégzési teszt

H₂-kilégzési vizsgálat

endoszkópos varix ligatio

belsőtükrözéses visszérlekötés (a varixligatio szóösszetétel)

EGYEBEK

IL-1-receptor

IL1-jelfogó. Az *IL* az interleukin betűszója, a tartozékszámmal egybeírjuk. Az interleukin jelfogója jelöletlen birtokos szerkezet, tehát szóösszetétel, de betűszó és szó nem írható egybe, ezért kötőjelezzük.

HLA-D szubrégio, MHC-régió

HLAd-alterület. A *HLA* (human leukocyte antigens) betűszó, a tartozékbetűvel egybeírjuk, de elkülönítendő a tartozékbetűt kisbetűvel írjuk (*HLAd*). A szubrégio magyarul alterület; szükségtelen idegen szó. Kötőjellel kapcsoljuk, mert jelöletlen birtokos viszony: a *HLAd*-nek az alterülete. Ugyanígy: az *MHC*-nak a területe helyett *MHC-terület*.

össz-IgE-szint

össz-IgE-szint, két kötőjellel. *Ig*: az immunglobulin betűszója, hagyományosan írjuk így, nem pedig *IG*-nek. Az *E* tartozékbetűt, egybeírjuk, de nagy *E*-vel a betűszó és a tartozékbetű megkülönböztetésére – a betűszó kisbetűvel végződik (*IgE*). Az *össz-IgE* az *összimmunglobulin-E* változata; a *szint* pedig jelöletlen birtokosként kapcsolódik hozzá. A betűszó a szóval nem írható egybe, ezért a két kötőjel.

sCD14 (szolubilis CD14) szint

sCD14- (szolubilis CD14) szint; sCD14-szint. Ha a mozaikszós összetételhez az utótagra vonatkozó jelző társul, értelemszerűen az elé írjuk; az összetétel felbomlik, mindent különírunk: *DNS-törés, DNS kettős törés.* Ha zárójelben valamilyen magyarázót iktatunk az összetételbe, megtartjuk az összetételt jelölő kötőjelet: *sCD14-szint, sCD14- (szolubilis CD14) szint.*

2q14 kromoszómarégió, 5q31 régió**7q kromoszóma kar**

A kromoszómák részeit kifejező számokat és/vagy betűket, ha önmagukban is kifejezik az adott kromoszómarészt, jelzőnek tekintjük és különírjuk. Ezeket az utófőnév nélkül is alkalmazzuk, például *a gén a 7q34.5-ön van.* A régió a kromoszómán inkább szakasz, a kromoszómakar pedig szóösszetétel. A 7q jelentése: a 7-es kromoszóma hosszúkarja. 7q-törés = a 7-es kromoszóma hosszúkarjának törése. Tehát: *2q14 kromoszómaszakasz, 5q31 szakasz, 7q kromoszómakar.*

Th1/Th2 egyensúly

Th1-Th2 egyensúly. A Th1 és a Th2 közötti egyensúlyról van szó. Ezt az orvosi nyelvben nagyköjtőjellel fejezzük ki; az utófőnevet különírjuk.

IL-12/IL-18 expresszió

IL12/IL18 kifejeződés (vagy az IL12, vagy az IL18 kifejeződése). A ferde vonallal az orvosi nyelvben vaglyagosságot fejezünk ki. Ezek utótagját különírjuk. A tartozékbetűket egybeírjuk a betűszóval. Az *expresszió* felesleges idegen szó, magyarul *kifejeződés.*

STAT6 citokin, GG genotípus, GG gének

STAT6 nevű citokin, különírjuk (*STAT6 citokin*). A STAT6 önmagában is kifejezi a STAT6 citokint. Hasonlóan: GG nevű genotípus (*GG genotípus*), gének (*GG gének*). Továbbiak: *IL1A gén, MHC gén, IL1 géncsalád, észteráz-D gén.*

T-allél

T allél

TNF –308A polimorfizmus

A példa pontatlan, mert a genetikai sokalakúságnál jelölni kell a báziscserét, valamint a helyet (l. oldal). Ha a változat a kódoló szakaszban van: TNFc.308A>C; ha előtte: TNF-308A>C; ha utána: TNF+308A>C változat.

HLA-DR2 és Dw2 haplotípus

HLA-DR2 és Dw2 haplotípus

cisztás fibrózis transzmembrán regulátor

A pontos neve: *cystic fibrosis transmembrane conductance regulator (CFTR)*. Magyar neve nincs. Sejthártyai fehérje és klorócsatorna. A hazai irodalomban a *CFTR* betűszót használjuk a nemzetközi (angol) név megadásával. Szükségtelen a nemzetközi név latinósítása! Tehát: *CFTR (cystic fibrosis transmembrane conductance regulator)*.

colon clorid csatorna

vastagbél-klorócsatorna (nem kell felemás név!)

histamin-2-receptor-antagonista

histamin-2-jelfogó-gátló. Az *antagonista* jelentése azonos az *inhibitoréval*; azaz gátló. A kémiai neveket magyarosan írjuk: *hisztamin*, nem pedig *histamin*.

hepatitis B korai antigén

B-májgyulladás korai antigén

nem alkoholos zsírmáj betegség

nemalkoholos zsírmáj. A *nemalkoholos* jelző szóösszetétel: ilyen fajta... A *zsírmáj* önmagában kifejezi, hogy betegségről van szó; fölösleges szóismétlés utánaírni, hogy betegség.

diverticulum betegség (ill. ha ez kap egy jelzőt, pl.: szövőd-ménymentes diverticulum betegség)

szövőd-ménymentes gurdély (diverticulum). A *betegség* utótag itt sem kell; túlírás. Az ilyen túlírásokat egyébként különírjuk: *magas vérnyomás betegség* (természetesen elegendő a *magas vérnyomás*).

lassú colon tranzit

Hajmeresztő! A colon + tranzit jelöletlen birtokos, tehát összetétel, de öszvér (idegenes és magyaros írásmód). Arról van szó, hogy a béltartalomnak a vastagbélbeli áthaladása lassú. Általánosan: béláthaladás; lassú vastagbél-áthaladás, de a fogalmazás a szövegkörnyezet szerinti. Például: a betegség egyik jellemzője, hogy lassú a vastagbélben a béltartalom áthaladása stb.

hepatitis B-vírus dezoxiribonukleinsav

B-májgyulladás-vírus-DNS. Helyesebb: a *B-májgyulladás-vírus DNS-e*.

Kiegészítő kérdés:

Az Osiris-szótárban ez szerepel: hepatitis A-fertőzés, a Szabályzat 12. kiadásában: hepatitis B. Az orvosi helyesírási útmutató javaslata szerint a hepatitis-A-fertőzés, hepatitis-B-vírus írásmód a megfelelő. Mi ennek az oka? Miért nem helyes pl. a hepatitis A-fertőzés kifejezés?

A kérdés jól mutatja a jelenlegi összevisszaságot. A *hepatitis A-fertőzés* többszörösen hibás: nincs *A-fertőzés*, de van *hepatitis-A*. Az A tartozékbetű, összetétel, kötőjellel társítjuk. A *fertőzés* utófőnév teljesen szükségtelen: a *hepatitis (májgyulladás)* önmagában jelöli a fertőzést; nem mondjuk, hogy *májgyulladás fertőzés*. Az utótagok kapcsolási nehézségei miatt célszerű a tartozékbetűt előretenni. Tehát: *A-májgyulladás* – mindenki érti, nincs összevissza írásmód.

frukto-oligoszacharid

fruktooligoszacharid. Berényi Mihály véleménye: az önállóan nem használt o-végű előtagokat a kémiai neveken is egybeírjuk.

primer sclerotizáló (vagy szklerotizáló?) cholangitis

A *sclerotizáló* írásmód súlyos helyesírási hiba (*szklerotizáló*; de szükségtelen). A betegség nemzetközi neve *primary sclerosing cholangitis*. A cholangitis magyarul epeútygyulladás: az epeutak kötőszövetes megvastagodásával, keményedésével, szűkületével jár. Magyarul: *elsődleges megvastagodásos epeútygyulladás*¹.

¹ A *-gal jelölt szavak a szerző magyarázati javaslatai.